

СЕМАНТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЕСТЕТИКИ СТЕПАНА ОЛЕКСЮКА (СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ)

© Іваник Степан, 2012

На основі архівних матеріалів реконструйовано естетичну концепцію Степана Олексюка. Показано, що центральне значення для цієї концепції має погляд на естетичний предмет як єдність певних об'єктивних і суб'єктивних передумов.

Ключові слова: естетичний предмет, комунікат, матеріальна основа.

Stepan Ivanyk. Semantic concept of Stepan Oleksiuk's aesthetics

The aesthetic concept of Stepan Oleksiuk is reconstructed on the base of archival materials. It is demonstrated that the view on the aesthetic object as a unity of some objective and subjective conditions was central to this concept.

Key words: aesthetic object, communication, material foundation.

Серед архівних матеріалів львівського філософа, письменника, літературного критика Степана Олексюка (Тудора) (1892–1941) зберігається рукопис його незавершеної роботи під назвою „Основи естетики” (1932) [2]. На основі цієї роботи зробимо спробу реконструкції концепції естетики Олексюка.

1. Дефініція комунікатів

Центральне для естетичної концепції Олексюка є поняття “комунікату”. Комунікати (або комунікативні предмети) – це, за Олексюком, “...клас предметів зовнішнього світу, які вирізняються тим, що, будучи матеріальними об'єктами, одночасно є виразниками, виявленнями, повідомленнями на зовні якогось психічного змісту: уявлення, судження, акту волі чи почування” [2, с. 1]. До класу комунікатів належать знаки, символи, сигнали тощо.

2. Структура комунікатів

У кожному комунікаті можна розрізнити його: 1) матеріальну основу і 2) логічний сенс. Наприклад, піднятий дорожній шлагбаум є комунікатом, матеріальною основою якого є шматок металу, а логічним сенсом – функція вираження психічного акту надання дозволу “можна їхати”.

1. Матеріальна основа комунікату є матеріальним предметом або процесом, який пов'язаний з іншими предметами або процесами конкретними відношеннями місця, часу і причинного зв'язку. Ця основа як така існує незалежно від того, чи пізнаючий суб'єкт сприймає (спостерігає) її, чи ні, тобто її властивістю є абсолютне (об'єктивне) існування. Отже, матеріальна основа комунікату є частиною об'єктивної дійсності (матеріального світу).

Олексюк виділяє такі види матеріальної основи комунікатів:

- а) матеріальні предмети (речі);
- б) матеріальні процеси (наприклад, звукові і світлові явища);
- в) комбінації матеріальних речей і матеріальних процесів.

2. Логічний сенс – це функція вираження певного психічного змісту, яку виконує матеріальна основа комунікату. У ролі логічного сенсу комунікатів можуть виступати функції різноманітних, простих і складних психічних змістів (уявлень, суджень, актів волі, почувань і їхніх комбінацій). Логічний сенс є ідеальною верствою, яка долучається до матеріальної основи і проникає в неї функціонально. Оскільки логічний сенс комунікату проявляється виключно у свідомості пізнаючого суб'єкта, який сприймає матеріальну основу як виразника певного психічного змісту, то його властивістю є існування релятивне (суб'єктивне).

Як матеріальна основа, так і логічний сенс, є необхідними елементами комунікату: кожен комунікат є, отже, єдністю матеріальної основи і логічного сенсу. Звідси – кожен комунікат є єдністю матеріального і ідеального, абсолютного (об'єктивного) і релятивного (суб'єктивного).

Залежність комунікативних від свідомості суб'єкта не є ідентичною з залежністю психічних процесів, які мають свій початок і кінець у межах самої свідомості (наприклад, акти волі), а наближається, з огляду на свою структуру, до залежності т. зв. похідних якостей (кольорів, запахів, смаків тощо), які мають свій об'єктивний фундамент у фізичних предметах і процесах зовнішнього світу і одночасно мають свій суб'єктивний фундамент у специфічній диспозиції людської психіки до сприймання цих фізичних предметів і процесів. У випадку комунікативних їх об'єктивним фундаментом є їхня матеріальна основа, а суб'єктивним фундаментом – т. зв. комунікативна диспозиція – диспозиція людської психіки до “комунікативного сприйняття”, тобто до сприйняття матеріальної основи як виразника певних психічних змістів. Об'єктивні і суб'єктивні фундаменти можуть мати різні інтенсивність, тривалість і обсяг, але при цьому існує прямо пропорційна залежність між інтенсивністю, тривалістю і обсягом об'єктивного і суб'єктивного фундаментів.

Єдність об'єктивного і суб'єктивного фундаментів, яка є в акті комунікативного сприйняття, Олексюк називає загальним фундаментом комунікативних. Загальний фундамент комунікативних є їх специфічною ознакою, яка визначає їхню суть і місце серед інших класів предметів: за посередництвом свого об'єктивного фундаменту вони належать до світу матеріальних предметів і мають властивість об'єктивного існування, а за посередництвом свого суб'єктивного фундаменту вони належать до світу ідеальних предметів і мають властивість суб'єктивного існування.

3. Класифікація об'єктивних фундаментів комунікативних:

1) умовний об'єктивний фундамент є найслабший. Приклад: перший знак в азбуці Морзе „_.” (риска і крапка) є матеріальною основою комунікату, логічним сенсом якого є функція вираження уявлення звука „а”. Немає жодних перешкод для того, щоб матеріальною основою цього комунікату був якийсь інший знак цієї системи символів: сама риска, сама крапка, різноманітні комбінації рисок і крапок. Це означає, що зв'язок між знаком „_.” і фонетичним уявленням звука „а” є цілковито довільним, штучним, умовним;

2) об'єктивний умовний фундамент через асоціацію є найсильніший. Приклад: стрілка дорожнього світлофора „→” є матеріальною основою комунікату, логічним сенсом якого є функція вираження імперативу „їдь на право!”. Зміна напрямку стрілки (наприклад, з „→” на „←”) у цьому випадку призведе до зміни сенсу психічного акту (з „їдь на право!” на „їдь на ліво!”). Отже, маємо тут справу з ситуацією, коли між матеріальною основою і психічним змістом комунікату існує тісніший зв'язок, – а саме зв'язок через асоціацію;

3) органічний об'єктивний фундамент. Приклад: смайлик ”J” є матеріальною основою комунікату, логічним сенсом якого є функція вираження почування задоволення, радості. Зміна форми однієї риси смайлика на „L” автоматично призведе до зміни логічного сенсу комунікату на протилежний. Отже, маємо тут справу з ситуацією, в якій між матеріальною основою і психічним змістом комунікату існує тісний зв'язок, – відношення „психофізичної заміненості”, закорінене в органічному, сформованому у ході щоденного життя певного суспільства вираженні афектів за допомогою певного положення частин людського тіла;

4) історичний об'єктивний фундамент. Приклад: червоний прапор є матеріальною основою комунікату, логічним сенсом якого є функція вираження збірної волі, стремління світового пролетаріату до перебудови капіталістичного ладу світу на соціалістичний. Немає жодної перешкоди для того, щоб комунікатом цієї збірної волі був прапор якогось іншого кольору. Проте у цьому випадку маємо справу з ситуацією, коли зв'язок між матеріальною основою і психічним змістом сформувався історично;

5) органічно-історичний об'єктивний фундамент. Приклад: система звукових явищ, витворюваних за допомогою мовних органів людини, є матеріальною основою мови – системи комунікативних, логічним сенсом яких є функція вираження максимальної кількості психічних змістів. На перший погляд немає жодних перешкод для того, щоб одну систему звуків, яка використовується певною групою людей (народом), замінити якоюсь іншою системою звукових явищ. Проте насправді маємо тут справу з ситуацією, коли між матеріальною основою і психічним змістом існує:

а) органічний зв'язок: система звукових явищ кожної мови пов'язана з репрезентованими за допомогою цієї системи психічними змістами;

б) історичний зв'язок: кожна мова, з огляду на свою матеріальну основу, є тісно пов'язаною з історично сформованим побутовим життям певного народу.

4. Класифікація суб'єктивних фундаментів комунікатів

Згідно з Олексюком, усі види об'єктивних фундаментів мають свої відповідники серед психічних диспозицій, які відповідають за сприйняття цих фундаментів. Цей факт є вирішальним для класифікації суб'єктивних фундаментів комунікатів на такі види:

- 1) умовна диспозиція;
- 2) асоціативна диспозиція;
- 3) органічна диспозиція;
- 4) історична диспозиція;
- 5) органічно-історична диспозиція.

5. Естетичні предмети

За Олексюком, особливий вид комунікатів становлять предмети мистецтва або естетичні предмети. У кожному естетичному предметі можна розрізнити його матеріальну основу і логічний сенс. У ролі матеріальної основи естетичних предметів можуть виступати:

- 1) матеріальні предмети – речі (наприклад, скульптура, картина);
- 2) матеріальні процеси:
 - а) звукові:
 - а') артикульовані (наприклад, поетичні твори);
 - б') якісно і ритмічно тоновані (наприклад, музичні твори);
 - б) світлові (наприклад, фільми);
- 3) комбінація матеріальних предметів і матеріальних процесів (наприклад, танець, опера).

На підставі видів матеріальної основи естетичних предметів здійснюється їхня класифікація.

Естетичні предмети мають усі істотні ознаки комунікатів: єдність матеріальної основи і логічного сенсу, наявність об'єктивного і суб'єктивного фундаментів, абсолютного і релятивного (матеріального та ідеального) існування.

6. Суть естетичних предметів

Усім естетичним предметам притаманний якийсь один вид об'єктивного фундаменту комунікатів, на підставі якого клас естетичних предметів виокремлюється серед інших комунікатів. Нагадаємо, раніше Олексюк виділив п'ять видів об'єктивних фундаментів комунікатів, а саме: умовний, через асоціацію, органічний, історичний і органічно-історичний. Очевидно, що існує також відповідний для цього об'єктивного фундаменту суб'єктивний фундамент, – спеціальна естетична диспозиція, яка відповідає за сприйняття естетичних предметів. Яким саме об'єктивним та суб'єктивним фундаментом характеризуються естетичні предмети? Це центральне питання усієї концепції естетики Олексюка, відповідь на яке є невідомою, оскільки робота Олексюка, на жаль, обривається якраз на постановці цього питання. Віднайдення відповіді на це питання, однак, є необхідним для повноцінної реконструкції естетичної концепції Олексюка. З цією метою звернемося, окрім контексту вищеописаних ідей Олексюка про суть естетичних предметів, до:

а) пізнішої статті Олексюка під назвою „O spotkaniach z książkami”, („Про зустрічі з книжками”, 1939) [3], в якій він звертається до проблеми естетичних предметів;

б) підготовчих конспектів Олексюка до роботи „Основи естетики” [1].

в) у статті „Про зустрічі з книжками” Олексюк, розглядаючи проблему об'єктивізму і суб'єктивізму у сприйнятті творів мистецтва, між іншим проводить структуралізацію естетичних предметів на суб'єктивні і об'єктивні елементи. Твір мистецтва (естетичний предмет) виникає внаслідок контакту (або, використовуючи термінологію Олексюка, – „зустрічі”) цього твору як матеріального предмета зі свідомістю пізнаючого його суб'єкта. При цьому:

1) одна й та сама матеріальна основа естетичного предмета (наприклад, книжка) є іншим твором мистецтва (тобто має інший логічний сенс) для кожної пізнаючої його свідомості;

2) одна й та сама матеріальна основа естетичного предмета має також інший логічний сенс при кожному новому контакті („зустрічі”) зі свідомістю одного і того самого суб'єкта: „парафразуючи учня Геракліта Кратілоса: як не можна два рази увійти в ту саму річку, так немає двох однакових зустрічей з тим самим твором мистецтва” [3, с. 4].

Олексюк зазначає, що має на меті викриття нашої поточної ілюзії „нібито літературний твір – це тільки в’язанка паперових сторінок, щось матеріальне, хватке, палітуркове” [3, с. 4]. Суб’єктивний елемент суті твору мистецтва полягає не тільки у тому, що цей твір виникає внаслідок „зустрічі” його матеріальної основи зі свідомістю пізнаючого суб’єкта, але також у тому, що ця основа є вираженням психічних змістів митця. Саме тому суть твору мистецтва полягає передусім у „зустрічі” двох суб’єктів, двох свідомостей – митця і того, хто цей твір сприймає. Роль свідомості митця у суті твору мистецтва є однак і тим елементом, який відкидає позицію радикального суб’єктивізму в естетичному пізнанні: адже свідомість митця, вираженням якої є твір мистецтва, для свідомості пізнаючого суб’єкта є чимось об’єктивним. Окрім того, сам **акт пізнання твору мистецтва пізнаючим суб’єктом має, за великим рахунком, суспільний характер**, тобто цей акт великою мірою є здетермінований об’єктивною дійсністю.

На підставі збережених в архіві Олексюка конспективних матеріалів, які він підготував для написання своїх „Основ естетики”, є можливість визначити джерела теоретичних інспірацій його естетичної концепції. Цими джерелами є такі філософські праці і порушені в них проблеми:

1. *Husserl E. „Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie” (1913)*: способи даності предмета; символічна даність.

2. *Lipps T. „Ästhetik” (1903–1906)*: естетичне сприйняття, проблема двох світів в естетичному предметі; суб’єктивність естетичних предметів; об’єктивність естетичних предметів.

3. *Volkelt J. „System der Ästhetik” (3 t. 1905–1914)*: естетичне сприйняття; проблема двох світів в естетичному предметі; позачуттєвість естетичного світу; взаємне відношення двох світів у естетичному сприйнятті.

4. *Плеханов Г. „Литература и искусство” (1929)*: основна ознака мистецтва; комунікаційне призначення мистецтва; відношення індивідуального сприйняття мистецтва до класового.

На підставі наведених у цих пунктах даних можна зробити такий висновок: Олексюк вбачав об’єктивний фундамент естетичних предметів в органічно-історичному об’єктивному фундаменті, а суб’єктивний фундамент естетичних предметів – в органічно-історичній диспозиції. Загалом же його концепцію естетики можна окреслити як оригінальну спробу поєднання теоретичних напрацювань у галузі естетики в австрійській філософській традиції кінця XIX – початку XX ст. (цим пояснюється помітна в естетичній концепції Олексюка тенденція до семантизації останньої)² з елементами марксизму (цим пояснюється тенденція до піднесення Олексюком суспільного чи класового характеру естетичного сприйняття).

1. *Олексюк С. Матеріали до „Естетики” (конспекти, нотатки) / Архів Інституту літератури ім. Т. Шевченка у Києві, Ф.56, спр. 84.* 2. *С. Олексюк. Основи естетики, Архів Інституту літератури ім. Т. Шевченка у Києві, Ф.56, спр. 83.* 3. *S. Tudor. O spotkaniach z książkami / „Sygnały”. – 1939. – №69. – С.4.* 4. *С. Іваник. Ідея інтенціональності актів свідомості у філософії Степана Олексюка / „Докса”. – Одеса, 2010. – № 14. – С. 290–299.* 5. *Іваник С. Степан Олексюк: пролетарський письменник та буржуазний філософ / Zaxid.net, 29.07.2011.* 6. *Іваник С. Теорія сприйняття своєї дії Степана Олексюка в світлі теоретичних і методологічних засад львівської філософської школи / „Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія “Теорія культури і філософія науки”. – Харків, 2010. – № 894. – С.133–137.* 7. *Ivanyuk S. Stepan Oleksiuk. Impresja i idea u Hume’a / „Filozofia Nauki”, R. XVIII, nr. 1(69). – Варшава, 2010. – С. 121–128.* 8. *Ivanyuk S. Stepan Oleksiuk: ukraiński przedstawiciel Szkoły Lwowsko-Warszawskiej // „Studia z Historii Filozofii Polskiej”. – Т. IV, Бельско-Бяла – Краків, 2009. – С. 75–85.*

² Додаймо, що Олексюк був учнем Казімежа Твардовського, який, своєю чергою, був учнем творця Віденської психологічної школи Франца Brentano [4–8].